

## 3. Bygninger og anlegg

### 3.10.4. Interiører: Bevaring og ombygging av gamle kirkebenker

*I århundrer har kirkebenkene vært en vesentlig del av kirkeinteriøret. Mange steder klages det imidlertid over at de er vonde å sitte på. Dette informasjonsbladet orienterer om kirkebenkenes tradisjoner og om forskjellige tiltak som kan gjøre dem mer bekvemme. Orienteringen er utarbeidet av Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, etter oppdrag fra Riksantikvaren.*

*Utgitt september 2000.  
Nytt opplag 2005.  
Trykk: DMT<sup>®</sup> • 62 35 18 30*

*Dette interiøret fra Hemne kirke viser hvordan faste benkerader skaper orden i kirkerommet. Sidevangene lager en lav vegg som leder oss fremover mot alteret. Foto: Jiri Havran.*



Gudstjenesten for en samlet menighet slik vi kjenner den, ble først innført med reformasjonen. Det oppstod et behov for sitteplasser for hele forsamlingen, og kirkene over hele landet ble fylt opp med benker.

Lenge var det strengt regulert i kongelige befalinger hvem som skulle sitte hvor. Kvinnene skulle sitte på nordsiden og mennene på sydsiden i kirken. I byene kunne man kjøpe seg faste plasser, mens det for landdistriktene var bestemt at sitteplassene skulle fordeles nedover i kirken etter gårdenes størrelse. Det hadde sammenheng med at det var gårdenes størrelse som avgjorde hvor mye den enkelte skulle bidra med til fellesskapet i form av skatter eller materialleveranser og pliktarbeid ved nybygg eller reparasjon på kirken. Disse faste plassene i byene og på landet ble markert med at benkene fikk dører, en del steder også med lås.

De rikeste skaffet seg egne, innelukkete losjer. På landsbygda måtte husmenn og innerster som ikke var selvstendige brukere av skattematri-

kulert jord, sitte bakerst eller på galeriene sammen med tjenestefolk og den ungdommen som ikke fikk plass sammen med foreldrene nede i kirken. Ordningen med faste plasser ble gradvis forlatt etter midten av 1800-tallet, og i slutten av århundret ble den helt opphevet. Dermed ble åpne benker uten dører vanlige i de fleste kirker. De gamle med dører ble kastet ut i store mengder, men i noen kirker fikk de stå. Mange kirker har fått de opprinnelige benkedørene eller kopier tilbake i forbindelse med restaureringer i løpet av 1900-tallet.

Både benkedørene og de gamle benkevengene fra 1600- og 1700-tallet er ofte meget verdifulle, med utskjæringer og malt dekor. Selv med en enkel utsmykning, dreier det seg vanligvis om verdifullt snekkerhåndverk av høy alder, på høyde med mange av de antikvitetene som selges dyrt på det åpne marked. Først og fremst bidrar dørene til å gjøre interiøret komplett, slik det en gang var.

De nyere, åpne benketypene fra 1800- og 1900-tallet bidrar til mange av de samme estetiske, ordnende og historiske kvalitetene i et kirkeinteriør. Også disse benkene representerer ofte høy kvalitet i håndverk og utsmykning. De representerer dessuten store materialverdier som det vil være kostbart å skifte ut. Benker av alle typer har også stor betydning for opplevelsen av kirkerommets arkitektur og ordning. Som regel bidrar de også til en visuell harmoni og verdig ro.

Problem oppstår når menigheten ikke lenger vil finne seg i å sitte på ubekvemme benker. Mange mener at løsningen må være å erstatte benkene med løse stoler. Da skal man være klar over at det ikke finnes én stoly-





Med sin helt spesielle konstruksjon og utforming var benkene i St. Petri kirke i Stavanger fra 1866 en utfordring. Til venstre står en benk i opprinnelig utforming. Til høyre er det forsøkt å tippe benken bakover og føre på setet i forkant. Dessuten er det sjenerende bordet i korsrygghøyde fjernet. Med skråskjæringen er benken kommet ut av balanse, og det er oppstått en komisk, skjemmende og strømlinjeformet fartseffekt langs midtgangen. Avskjæringen nedentil har dessuten medført at benkens lette føtter er blitt svært klumpete. I midten står en prøve på den endelige løsningen som skulle vise seg å bli både enkel og rimelig. Man la et nytt, stoppet sete oppå det gamle. I tillegg gir det en svak helning bakover. Det problematiske, horisontale bordet i korsrygghøyde ble erstattet med et stoppet og noe bredere bord. Dermed ble heller ikke det horisontale bordet øverst noen plage lenger. Stoppingene er trukket med brunt skinn i en fargenyans tilpasset benkenes opprinnelige maling som imiterte eiketre, med tanke på at denne bemalingen snart skulle gjenskapes. Med denne løsningen kunne de gamle benkene forbli bevart i sin helhet, mens nye elementer var rene tilføyelser som kan fjernes igjen uten å etterlate større skader. Foto: Eldal, Riksantikvaren, 1981.

pe som passer alle like godt. Bruk av løse stoler gir større fleksibilitet i møbleringen, men kan medføre problemer som de færreste er klar over.

Planer om utskifting av kirkebenker med stoler må ses i sammenheng med oppvarmingssystemet. Det er nødvendig å begrense oppvarmingen dersom kan skal kunne få slutt på de tørkeskadene som er i ferd med å ødelegge store mengder kirkekunst og gamle kirkeinteriører over hele landet. Man må gå over til oppvarmingssystemer som gir varme direkte til personene i stedet for å varme opp hele kirkerommet. Det er også viktig at oppvarmingsperiodene blir så korte som mulig. De eneste løs-

ningene man foreløpig kjenner, er knyttet til strålevarme-elementer montert under benkesetene. Gulvvarme, som kunne ha gitt større fleksibilitet ved plassering av benker eller stoler, er treg ved start og avslutning av oppvarmingsperiodene. Metoden kan ikke forsvares fordi den unødvendig lange oppvarmingsperioden forårsaker et tørt inn klima med fare for skader på verdifullt kulturhistorisk materiale.

Det er mange som klager over at de sitter vondt i gamle kirkebenker. Noen påstår til og med at det holder dem borte fra kirken. Det er mange tiltak som kan gjennomføres for å rette på forholdene.

## 1. Puter

- Man bør først forsøke om løse seteputer kan bedre situasjonen. På markedet finnes det seteputer både for hele benker og enkeltplasser. De blir spesiallaget og tilpasset de aktuelle benkene, vanligvis i gode kvaliteter som vil tåle slitasje og bruk i lang tid.
- En norsk produsent av individuelle puter tilbyr også stativer for stabilisering av putene ved inngangen slik at folk kan ta med en eller flere etter ønske og behov, for sete og rygg. Stativet gjør det også enkelt å holde orden på putene.
- Ved bruk av individuelle puter, må man være påpasselig med at puter ikke blir liggende på varmeovner under benkene og skaper brannfare. Putene kan derfor med fordel være forholdsvis tunge og være utstyrt med et sklissikkert underlag.
- Før man fyller kirken med puter, bør man være klar over at et økende antall tekstiler kan forringe akustikken, og det går særlig ut over musikk. Ta derfor organisten med på råd.
- For alle typer benkeputer er hovedregelen at det bør velges trekk i ekte materialer som ull eller skinn, og at det velges en farge som går harmonisk og diskret sammen med benkefargen. Det ser ut til at røde benkeputer er særlig populært, men denne fargen bør vanligvis unngås. Det er ingen mening i at seteputer i en kirke skal være pyntegjenstander som konkurrerer med det langt viktigere liturgiske inventaret.
- Hvis man velger skinntrekk, må man også følge opp med vedlikehold så skinnen ikke tørker og sprekker. Til vedlikehold av skinn kan det benyttes samme midler som for ridesadler. De selges hos

forhandlere av rideutstyr og i møbelbutikker, eller man kan få råd hos skinnleverandør eller salmaker. Disse midlene vil som regel også være rengjørende.

## 2. Ombygging

- Et mer omfattende inngrep er ombygging av benkene. Årsakene til ombyggingsbehovene og de aktuelle løsningene kan være så forskjellige at det her ikke er mulig å gi annet enn generelle råd med bakgrunn i de vanligste problemene.
- En hovedregel er at man bør benytte fagfolk som planleggere og konsulenter. Det vil i dette tilfelle vanligvis si interiørarkitekter med kunnskap om stolproporsjonering eller tilsvarende kunnskapsrike møbelsnekkere. Dersom man skal få et godt og helhetlig resultat, er oppgaven vanligvis for komplisert for amatører.
- En annen hovedregel er at man alltid bør ta seg tid til å lage en eller flere prøvebenker før man setter i gang med et stort antall.
- Som oftest er det største problemet at setedybden er for liten til at man får god nok støtte under lårene. Dette er ofte kombinert med at setet står vannrett eller i verste fall heller fremover. Dette kan mange steder løses med en påføring i forkant, eventuelt med et setebrett eller en pute plassert svakt skrånende oppå det gamle setet. Dersom det gamle setet er tykt nok, kan skråstilling av setet også oppnås ved nedhøvling til en mer komfortabel helningsvinkel.
- I andre tilfeller kan det være aktuelt å demontere og sette benken sammen på nytt med setet plassert i en riktigere vinkel.
- Dersom setet er avrundet i forkant, vil det være nødvendig å skjære eller høvle seg inn til en rett kant før man forer på. Man gir deretter påforingen en tilsvarende avrunding som benken hadde fra før.
- En påføring i forkant kan ha den ulempen at det blir for liten plass mellom benkene. Dette gjør at man må redusere benke-antallet for å få tilstrekkelig plass mellom de gjestående. Dagens standardavstand er 100 cm mellom hver benkerygg. I gamle kirker er den vanligvis langt mindre.
- En påføring i høyden kan også føre til at setet blir for høyt for de fleste. Dette må i tilfelle løses ved at benkevangene eller soklene skjæres av nedentil. Man bør da sørge for at spesielle profiler og utforminger som tidligere markerte benkevangens fot, blir gjentatt etter avskjæringen, slik at de estetiske kvalitetene i en gammel benk blir brakt med videre.
- Helningsvinkelen på benkeryggen har ofte mindre betydning enn mange tror så lenge den ikke er helt loddrett. Man bør i alle fall først forsøke seg fram med utbedring av setet. Dersom dette ikke er tilstrekkelig, kan ofte en smal og tynn, fastmontert pute i korsrygg-høyde løse problemet. Det bør være en betingelse for en slik pute at den ikke blir skjemmende i forhold til de konstruksjonene og linjene som allerede finnes i benkeryggen.
- Mer drastisk vil det være om man må demontere benken for så å sette den sammen på nytt med en bedre ryggvinkel. Ved påføring med et helt nytt ryggbrett blir den opprinnelige benken i større grad bevart.
- Der det dreier seg om mindre verdifulle benker, kan det i enkelte tilfeller være aktuelt å tillate at sete eller rygg byttes ut med helt nylagde. Bare unntaksvis har Riksantikvaren kunnet tilråde at også den gamle benkevangen skiftes ut, da vanligvis med en tilnærmet kopi.
- Omfattende utbedring av eldre kirkebenker kan være forholdsvis kostbart, men som regel langt billigere enn fullstendig utskifting. En løsning som både faller billigere og sørger for at en del benker forblir bevarte i sin opprinnelige tilstand, er å utbedre bare en del av kirkebenkene. Hvis man for eksempel velger å gjøre det bare i fremre halvdel i en kirke der det til vanlig er svært god plass mellom de kirkesøkende, vil man kanskje også få løst et vanlig problem ved at flertallet setter seg bakerst i kirken.
- Enkelte steder har man valgt en billig og lettvinnt løsning som har gitt brukbar sittekomfort. Det er oppnådd ved å tippe benkene bakover gjennom en skråavskjæring nedentil. Resultatet har som regel blitt at benkevangenes visuelle loddelinje har kommet ut av balanse. Dermed er det også oppstått en slags strømlinjet, visuell fartseffekt fremover i midtgangen som virker både skjemmende og komisk. Det er ikke noe heldig inntrykk i møtet med det som bør være et verdig kirkeinteriør.

Som regel vil det være behov for en kombinasjon av en eller flere av de løsningene som her er antydnet. Det vil som regel nytte lite å tvinge noen av disse løsningene på gamle kirkebenker der de ikke passer. Det er den enkelte benketype med sine særtrekk i konstruksjon og utforming som må være utgangspunktet for hvordan den kan utbedres. Det er viktig at man

finner fram til en helhetlig løsning som i stor grad gir et funksjonelt resultat, samtidig som man tar vare på de opprinnelige benkenes særpreg og kunstneriske og historiske kvaliteter.

Ombygging av kirkebenker skal godkjennes av Riksantikvaren dersom det dreier seg om kirker som er automatisk fredet (middelalderkirker) eller vedtaksfredet med hjemmel i kulturminneloven. Planene krever også godkjenning fra kirkelige myndigheter. For andre verneverdige kirker skal Riksantikvaren uttale seg før kirkelige myndigheter gir eventuell godkjenning. Riksantikvaren kan forøvrig gi forhåndsuttalelser og råd under planleggingen.

### Litteratur

Riksantikvarens informasjon om kulturminner:

3.12.2. *Klima og tekniske anlegg: Klima i trekirker. Luftfuktighet og oppvarming*

### Tekst til tegningene:

På de neste sidene vises hvordan små endringer kan gjøre kirkebenkene mer komfortable, uten at det går ut over det opprinnelige preget i nevneverdig grad. Tilbakeleant rygg og skråstilt sete som påføres, slik at sitteflaten blir større, er de vesentligste tiltakene. Forslagene, eller en kombinasjon av dem, kan gi idéer også til andre kirker. Det er en hovedregel at mest mulig av de opprinnelige delene brukes om igjen – både av økonomiske og bevaringsmessige hensyn. Før arbeidet for alvor settes i gang, er det hensiktsmessig å lage en prøvebenk, slik at virkningen kan vurderes og eventuelt justeres.

Tegningene er i ca. målestokk 1:20, utført av Gurly Engelsen, Riksantikvaren, i 1970- og 1980-årene.

1. Valle kirke. Sete og rygg er skråstilt. Setet har fått en påføring i forkant.
2. Vanylven kirke. . Også her er skråstilling av sete og rygg foreslått.
3. Aurland kirke. Innenfor de karakteristiske benkevangene er det foreslått å lage nye seter og rygg, med mest mulig gjenbruk av materialer.
4. Innvik kirke. I tillegg til skråstilling av sete og rygg, foreslås å kappe vangene ca. 3 cm nede ved gulvet, slik at setet senkes.
5. Råholt kirke. Her er det foreslått å kappe benkevangene skrått nede ved gulvet, slik at de heller ganske svakt bakover.
6. Sauland kirke. Benkevangen er foreslått kappet maksimalt 2 cm nede ved gulvet. Her er det vist hvordan det kan høvles en skråflate i det solide setet. Eventuelt monteres nytt sete. Ryggen endres ikke.
7. Hemnes kirke. Ryggstøtten består av en eneste horisontal planke. Denne flyttes opp og suppleres med to tilsvarende. Her må setes fores ut både i for- og bakkant.





